

Keywords: *unconscious, psychoanalysis, instinct, consciousness, introspection, disharmony, psychological state.*

Дуцяк І.

Національний університет «Львівська політехніка»

ОБ'ЄКТ ОЗНАЧЕННЯ: СЛОВО, ПОНЯТТЯ ЧИ РЕАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ?

Предметом дослідження є з'ясування того, що є об'єктом означення. У підсумку дослідження зроблено висновок, що означення містить інформацію двох видів: 1) про ознаки поняття і відповідного йому об'єкта дійсності, 2) про знак, про те, що ним позначають. Запропоновано називати поняття і відповідний йому об'єкт дійсності об'єктом означення, а знак – предметом означення.

Ключові слова: *означення, об'єкт означення, реальне означення, номінальне означення.*

На питання «що є об'єктом означення?» протягом розвитку логіки запропоновано значно більше відповідей, аніж ті варіанти, які наведено в заголовку. Водночас, операція означення є дуже поширеною мисленнєвою дією, мовне оформлення якої міститься у величезній кількості спеціалізованих видань (тлумачних, енциклопедичних, термінологічних словниках), а також, мабуть, в усіх без винятку навчальних, наукових та практично спрямованих виданнях. Це також форма висловів, дуже поширена в спілкуванні. Тому ясність у розумінні об'єкта означення (ця проблематика належить до головних положень теорії означень) є однією з важливих задач логіки. Пошук обґрунтованої відповіді на зазначене питання став предметом дослідження, результати якого викладені в цій статті.

Можна стверджувати, що проблема «що є об'єктом означення?» почала формуватися вже в працях Арістотеля, який неодноразово в явній та неявній формі відзначив, що означення є висловом, яким позначають суть буття речі. Після Арістотеля частина дослідників стали на ту позицію, що всі означення є тільки реальні, тобто об'єктом означення є ознаки реального об'єкта: «Об'єктивного чи реального методу у вказанні предмета означення притримуються Карвет Рід, Дюгамель, Міхневич, Райковський» [1, С. 15–16].

Водночас, низка дослідників, зокрема, Корнел Попа [2], Тадеуш Квятковський [3], обґрунтовують, що в своїх працях Арістотель оперує також номінальним означенням. З формуванням поняття номінального означення, тобто означення слова (назви, імені, терміна), поступово сформувалися різні види номіналізму.

Частина дослідників вважають, що всі означення є тільки номінальними. Матвій Троїцький, який також дотримувався цього погляду, писав щодо суті означень так: «Означення є реченням, в якому роздільно й точно встановлюють значення якогось терміна» [1, С. 12]. Далі він уточнив: «В обробці теорії означень, слово «термін», вживається нами, як і раніше, в сенсі імені. Хоча значення терміна як імені може бути

встановлене тільки шляхом звернення до пов'язаного з терміном поняття чи до іменованого ним класу, тим не менше означають власне не поняття, і не клас, а ім'я останнього, або поняття і клас як значення імені. Це вчення відстоювали в Новий час особливо активно Гоббс, послідовниками якого були Уетлі, Дж. С. Мілль, Бен, Монк, Мільнс, І. Жане, Вольф, Зігварт» [1, С. 15]. До прибічників цього підходу належить також багато філологів, адже укладаючи словники з метою пояснити в якому сенсі вживають слово, чи з метою унормувати це вживання, філолог спрямований до аналізованого розуміння цими суто філологічними завданнями.

Деякі логіки відносять до прибічників номіналізму в теорії означень також тих, хто вважає об'єктом означення поняття. Прибічниками цього напрямку, згідно з М. Троїцьким, є «Фріз, Гербарт, Бенекс, Штрюмпель, Дробіш, Ульріці, Рейхлін-Мельдег, Лотце, Льове, Богданов, Рождественский, Светілін і Струве» [1, С. 15]. Це дуже розширене тлумачення номіналізму, в якому до номіналізму відносять усе, що не є реалізмом. Коректніше було б виділити цей напрям в окремий підхід, скажімо концептуалізм. Треба додати, що переважна більшість логіків ХХ століття також вважали (вважають), що об'єктом означення є поняття, про що свідчать і заголовки параграфів у навчальних виданнях («Означення понять») і самі тексти навчальних видань.

В окрему групу можна виділити тих логіків, які вважають, що між розглянутими вище варіантами об'єктів означення є не відношення несумісності, а, відповідно – якість з відношень сумісності. Прибічниками «змішаного методу» за М. Троїцьким є «Гомсон, Лодій, Пашенко, Карпов» [1, С. 16]. Однією з поширених підгруп в межах аналізованої групи є ті дослідники, які вважають, що між дефініційними номіналізмом, реалізмом і концептуалізмом є відношення тотожності. Таке відношення може бути між якимись двома зі згаданих підходів (М. Троїцький наводить як приклад підхід Карпова, який вважав, що означають водночас поняття і предмет). Водночас, деякі дослідники вважають, що таке відношення є між усіма трьома об'єктами означення (тобто, коли сформульоване означення, то воно стосується всіх трьох складових – і знака, і поняття, і предмета).

Деякі з тих, хто вважає, що між розглянутими вище варіантами об'єктів означення є не відношення несумісності, вважають що між цими видами означень є відношення підпорядкованості. Для прикладу, згідно з Павлом Матерною, етимологічне розуміння цієї проблеми полягає в тому, що кожне означення непорожнього поняття є водночас і реальним, і номінальним [4]. Водночас є номінальні означення, які не є реальними – це означення порожніх понять. Отже, реальні означення є видом номінальних. Практично на ту саму думку, але виражену іншими словами, натрапляємо в Корнела Попи, згідно з яким, реальне означення є видом номінального і відрізняється тим, що означення має денотативну чи референційну функцію [2].

Описані вище підходи до розуміння об'єкта означення істотно урізноманітнюються різним тлумаченням реального і номінального означень. Яніна Котарбінська виділила такі поширені підходи [5]:

1. Реальні означення – це внутрішньомовні (наприклад, «Гамада є скелястою пустелею»), а номінальні – метамовні (наприклад, «Слово «Гамада» означає те саме, що вираз «пустеля скеляста»).

2. В реальних означеннях міститься інформація про позначуваний об'єкт (наприклад, «Капелою називають багатоособовий ансамбль музикантів»), а в номінальних «вказуючи інший термін, рівнозначний як його словесний заміник, без специфікації ознак, на підставі яких можна було б розпізнати, чи підпадає якийсь предмет під дефінійований термін, чи не підпадає» (наприклад, «Капела це те саме, що оркестр») [5, С. 34].

3. Реальне означення тлумачать як таке, в якому зафіксовано суть речі, але що суть тлумачать вужче, аніж в попередньому варіанті. Згідно з цим підходом, означення, в якому зафіксовано побутове значення слова, є реальним (наприклад, «Лід є замерзлою водою» чи «Слово «кавалер» означає те саме, що «нежонатий мужчина»»), а означення, в якому відтворено наукове тлумачення – номінальним (наприклад, «Лід є речовиною, яка має склад H_2O »). Щодо цього підходу, Я. Котарбінська зауважує, що в ньому реальне означення ототожнене з аналітичним означенням, а номінальне – з синтетичним.

4. У четвертому варіанті тлумачення реального означення «суть речі» розуміють як сукупність істотних для даних предметів ознак, «істотних» у сенсі «спеціально важливих у даній галузі» (наприклад, «Лід є речовиною з постійним складом H_2O »). Означення, в якому розкривають менш важливі ознаки, виявляється в такому разі номінальним (наприклад, «Лід є замерзлою водою»).

5. П'ятий вид – це реальні дефініції в суб'єктивному сенсі (коли свідомо ставлять перед собою мету формулювати означення, коли подання істотних ознак було заздалегідь передбачуване, тобто коли вирішальною є інтенція, а не об'єктивний стан); в такому разі номінальним виявиться означення – коли такого завдання перед собою не ставлять.

6. Як шостий варіант Я. Котарбінська навела версію, «яка трапляється принаймні з часів Мілля, згідно з якою, означення є реальним, якщо термінові, який означають за допомогою цього означення, відповідають певні реальні предмети, а номінальним – якщо означуваний термін є порожнім іменем» [5, С. 35–36] (про цей варіант йшлося вище).

П'яте розуміння Я. Котарбінська вважає не вартим розгляду, оскільки воно позбавлене сенсу і трапляється порівняно рідко. Оскільки третє розрізнення пов'язане з поділом означень на аналітичні та синтетичні, то доцільно розглядати цей поділ саме у відповідній рубриці. Для другого підходу Я. Котарбінська пропонує інші назви означень. Для першого підходу дослідниця пропонує вживати терміни «означення метамовне» й «означення внутрішньомовне». Отже, терміни «означення реальне» й «означення номінальне» вона пропонує зарезервувати для тих підходів, які залишились поза цим підсумковим аналізом.

Підсумовуючи цей дуже стислий огляд, треба зауважити, що повний огляд головних підходів до розуміння об'єкта означення потребує публікації значно більшого обсягу. Водночас з огляду зрозуміло, що для розв'язання проблеми недостатньо декларування того чи іншого підходу, а необхідне виявлення аргументів, які були б достатніми для вирішення проблеми.

В означенні може міститись інформація, з одного боку – про зміст поняття, з іншого – про значення слова, а з третього – про ознаки предмета. Тому, для отримання відповіді на сформульовану проблему, з'ясуємо насамперед структуру значення слова,

оскільки щодо змісту поняття й ознак позначуваного об'єкта є значно менше різного роду розбіжностей. Виконаємо пізнавальні дії, щоб отримати відповіді на такі питання:

1) проаналізуємо, насамперед, що являє собою та інформація, яку формулюють про об'єкт означення, тобто про дефінієнс. Для цього структуруємо значення, яке розкривають означенням;

2) проаналізуємо, якого об'єкта стосується та інформація, яка міститься в дефінієнсі.

Для структурування значення слова приймемо як загальну таку модель семіозису (див. рис. 1).

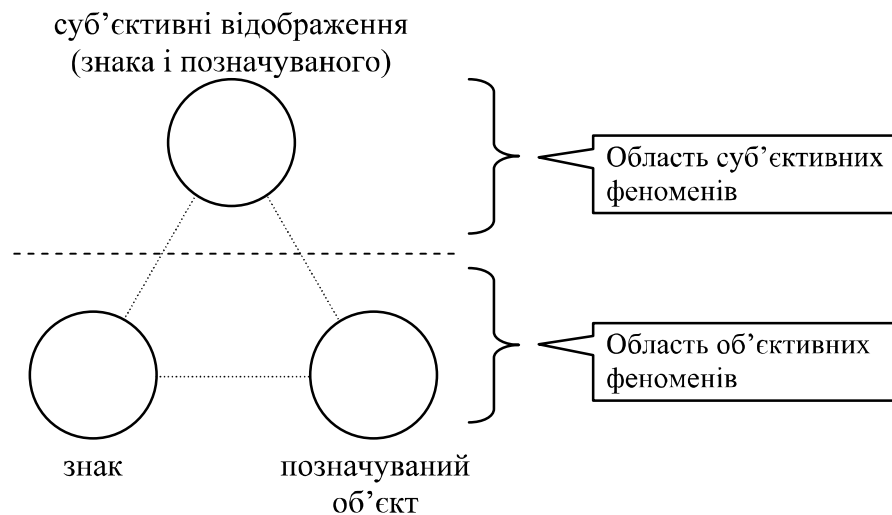

Рис. 1. Суб'єктивні та об'єктивні феномени в структурі семіозису.

Людина може сприймати органами відчуттів чиесь мовлення, тобто знаки як матеріальні об'єкти. У цьому разі процес відображення можна відтворити рухом по лівій стороні трикутника знизу вгору. Людина також може сприймати органами відчуттів якісь об'єкти дійсності, які вона категоризує з метою фіксування словами в процесі мислення чи спілкування. У цьому разі процес відображення можна відтворити рухом по правій стороні трикутника знизу вгору. Процеси, які відбуваються в цих двох випадках є однотипними: людина співставляє сприйняте з дійсності з типізованими образами об'єктів, які є в її пам'яті. Коли людина розпізнає те, що міститься у сприйнятті, це означає, що внаслідок накладання типізованого образу з пам'яті на сприймане актуально, виявлено співпадіння. Відмінність між обома випадками полягає в тому, що в одному випадку ідентифікований об'єкт виявляється знаком, а в іншому – об'єктом дійсності, який не є знаком, або, принаймні, який суб'єкт відображення не сприймає як знак, оскільки в його пам'яті відсутні образи таких знаків.

У підсумку, сприйняття і того об'єкта, який є знаком, і того, який не є знаком, викликає виникнення образу відображуваного (знака, чи об'єкта, який не є знаком). У психіці людини образ знака і образ позначуваного цим знаком об'єкта асоціативно пов'язані між собою, тобто зв'язані умовно-рефлекторним зв'язком. Тому виникнення одного з цих образів викликає появу іншого. А завершується семіозис, у разі сприйняття позначуваного об'єкта, генеруванням відповідного знака в процесі мовленнєвого мислення чи спілкування, а в разі зворотнього процесу – зосередження уваги на об'єкті дійсності, образ якого актуалізовано образом відповідного йому знака.

Від описаної схеми семіозису треба перейти до опису цього процесу в термінах значень. Для цього дещо деталізуємо схему семіозису (див. рис. 2).

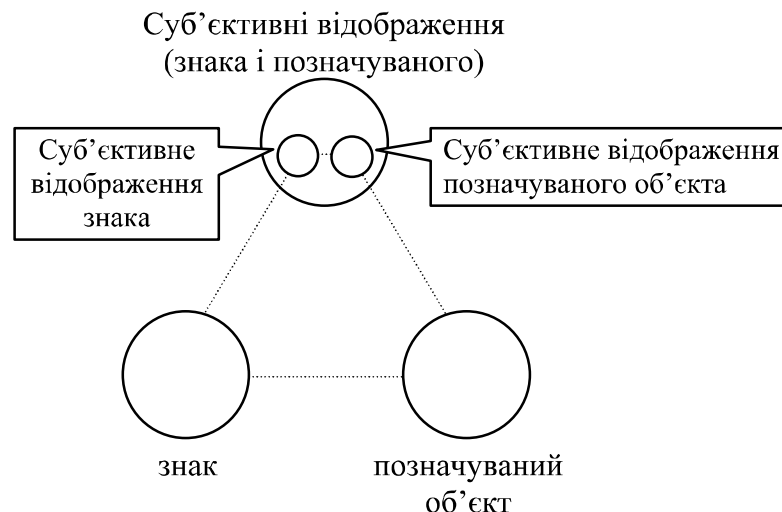

Рис. 2. Структура суб'єктивного відображення позначуваного об'єкта і знака

На цій схемі в суб'єктивному відображенні суб'єкта семіозису виділено дві частини: суб'єктивне відображення знака і суб'єктивне відображення позначуваного об'єкта. Кожна з цих складових має свою структуру. Зокрема, суб'єктивне відображення знака містить не тільки образ знака, але й інші ознаки знака (окрім того, що ним позначають), тобто сюди можна віднести граматичну інформацію щодо знака, яку в термінах значення називають граматичним значенням слова. Суб'єктивне відображення позначуваного об'єкта містить типізований образ-поняття цього об'єкта; може містити зміст поняття у словесному вигляді, тобто у вигляді образів слів, а також додаткову суб'єктивну інформацію про знак. Головні компоненти семіозису, названі у термінах значення, зображені на рис. 3.

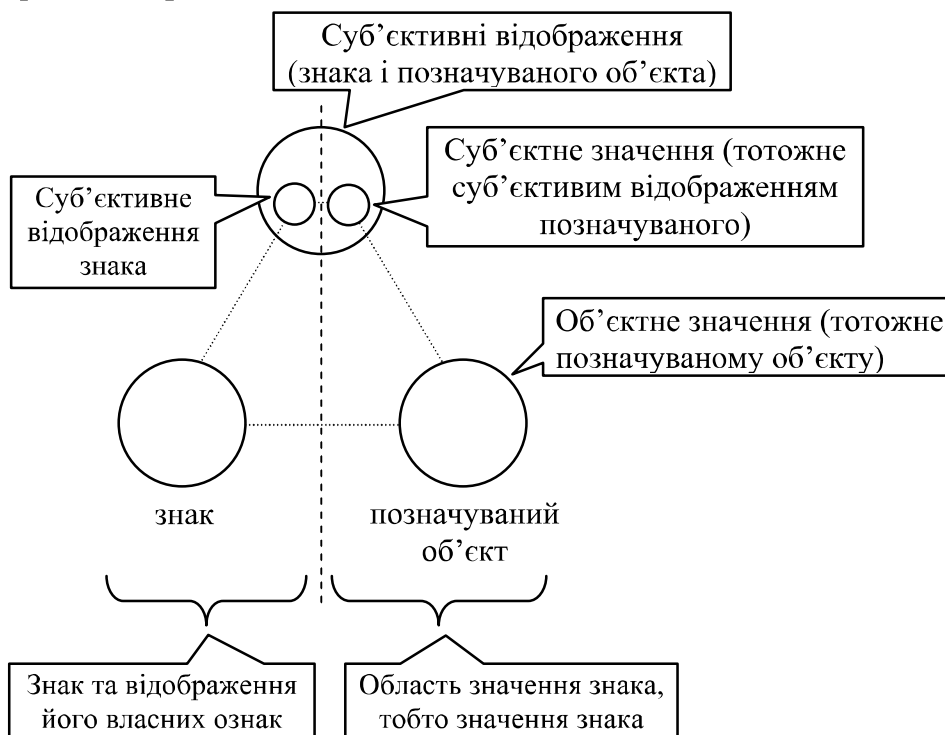

Рис. 3. Структура значення знака

Структура значення знака містить два елементи: об'єктне значення і суб'єктне значення. Сукупність об'єктного і суб'єктного значень можна ототожнити з лексичним значенням слова. Об'єктне значення – це те, що деякі автори називають *предметним значенням*, тобто позначуваний знаком об'єкт. Тут використано загальніший термін, оскільки позначуваним об'єктом може бути не тільки предмет.

Суб'єктне значення – це сукупність тих психічних (і в тому числі психолінгвістичних) феноменів, які виникають в суб'єкта семіозису. Воно тотожне описаному вище суб'єктивному відображенню позначуваного об'єкта. У разі надання знаку значення, адресатові цього процесу подають інформацію про значення (і суб'єктне, і об'єктне), в тому числі у вигляді означення. Водночас, означення не може містити всю інформацію про значення, принаймні через те, що в такому разі означення мало б містити інформацію про саме себе, а отже формулювання означення було б неможливе. Отже, предметом означення є лише частина значення знака (смысл, чи сенс знака), який є тотожний змісту відповідного знаку поняття.

Щоб дати відповідь на питання, що є об'єктом означення, дамо насамперед відповідь на питання, ознаки чого містяться в означенні: це не ознаки знака. Якщо ми означуємо прямокутник, то такі ознаки як прямі кути, чотири сторони не є ознаками слова *прямокутник*. Це ознаки типізованого образу-поняття, або ознаки, якогось предмета, який має таку форму, чи моделі, наприклад, графічної, такого предмета. У такому разі треба зробити висновок, що означення містить інформацію про поняття і про відповідний йому предмет (якщо це поняття не порожнє). З іншого боку, означення містить інформацію також про знак, адже саме з тим знаком, який означають, асоціативно пов'язане образ-поняття, відповідник якого може бути розпізнаний у дійсності.

У підсумку отримуємо, що означення містить інформацію і про поняття, і про предмет, і про знак. Водночас, та інформація, яку містить означення про знак, істотно відрізняється від тієї інформації, яка міститься в означенні про поняття та ознаки реального об'єкта. Для виразнішого розуміння між чим і чим треба шукати відмінність, актуалізуємо про яку частину означення йдеться. Означення містить дві частини: в лівій розміщене означуване, тобто дефінієндум (переважно це одне слово), а в правій – перелік ознак (це те, за допомогою чого означають, дефінієнс). Однак тому слову, яке розміщене в лівій частині, відповідає і образ-поняття, і предмет. Отже, права частина може стосуватися як знака розміщеного в лівій частині означення, так і поняття, відповідного цьому знаку, так і предмета, відповідного цьому знаку. Оскільки в правій частині означення зафіксовано не ознаки знака, а ознаки відповідних йому поняття й предмета, то в цьому сенсі об'єктом означення треба назвати і поняття, і предмет (якщо поняття не порожнє). Оскільки про знак в означенні також повідомляється, однак не про його власні ознаки, а про ознаки якихось інших (суб'єктивно чи об'єктивно існуючих об'єктів, які асоціативно чи опосередковано пов'язані з цим знаком), то цю інформацію не можна поставити в один ряд з попередньо зазначеною інформацією про власні ознаки означуваного поняття чи об'єкта. Зважаючи на це, для усунення термінологічної та відповідної їй мисленневої плутанини, доцільно знак називати не об'єктом означення, а предметом означення, тоді як об'єктом означення залишити поняття і відповідний йому об'єкт.

Отже, як висновок можна сформулювати таке розрізнення: *об'єкт означення* – це те, ознаки чого повідомлено в означенні (поняття або об'єкт); *предмет означення* – це знак, тобто предмет, асоціативно пов'язаний з образом-поняттям, типізовані ознаки якого містяться в означенні.

Література:

1. *Троицкий М.* Учебник логики с подробными указаниями на историю и современное состояние этой науки в России и других странах / Матвей Троицкий. – М.: Без изд-ва, 1886. – 253 с.
2. *Попа К.* Теория определения / Корнел Попа. – М.: Прогресс, 1976. – 247 с.
3. *Kwiatkowski T.* Kilka uwag na temat teorii definicji u Arystotelesa / Tadeusz Kwiatkowski. – Szkice z historii logiki ogólnej. – Lublin: DAIMOMION. Instytut Wydawniczy, 1993. – S. 89–107.
4. *Materna P.* Zu einigen Fragen der modernen Definitionslehre / Pavel Materna. – Praha: Nakladatelstvo Československé akademie věd, 1959. – 74 s.
5. *Kotarbińska J.* Definicja /Janina Kotarbińska. – Logiczna teoria nauki. Wybór artykułów. – Warszawa: PWN, 1966. – S. 11–27.

A n n o t a t i o n

Igor Dutsyak. *Definition objects: words, concepts, or the real object? The subject of the study is to find out what is the object definition. As a result, the study concluded that the definition contains two types of information: 1) of the definition of the object and its corresponding reality, 2) the sign, that it represents. Proposed to call the concept and its corresponding object actually object definitions, and the sign - the subject of the definition.*

Keywords: *definition, object of definition, real definition, nominal definition.*

Шамша І.В.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Пам'яті мого батька присвячується

РОЗУМІННЯ ЧАСУ В КОНЦЕПЦІЇ АРІСТОТЕЛЯ

В статті досліджується розуміння часу в концепції Арістотеля. Особлива увага приділяється ролі цього розуміння для синтезу вихідної суперечливості буття.

Ключові слова: *буття, час, модуси часу, минуле, теперішнє, майбутнє, діалектика, Арістотель, небуття, онтологія часу.*

Темпоральний поворот у філософії ХХ століття змушує будь-якого дослідника приділяти ретельну увагу проблемі часу. Адже неправильне розуміння цього феномену може привести до згубних для людини і людства світоглядних наслідків.

Проблема полягає в тому, що розуміння часу у філософському та буденному вимірах може призвести до кризи людського буття, до загибелі людини. Онтологічна криза ХХ століття змусила дослідників повернути увагу на проблему часу, який в класичній філософській традиції розумівся майже як небуття. Прагнення розглянути час